

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละออง¹ ในกฎมณเฑียรบาล²

The Relationship between the Kings and his Courtiers under the Palatine law

วรพร ภู่งศ์พันธุ์³
Woraporn Poopongpan

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการดั่งสารบางประการของกฎมณเฑียรบาลมาศึกษาภาพความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับเหล่าลูกขุนข้าทูลละออง (ตามคำศัพท์ที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาล แต่เอกสารในสมัยต่อมาเรียกว่าขุนนางข้าราชการ) ทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ความสัมพันธ์กับฝ่ายหน้าที่ปรากฏคือความหวาดระแวงเกรงว่าคนเหล่านี้คิดจะแย่งชิงราชบัลลังก์ ส่วนความสัมพันธ์กับฝ่ายในเป็นลักษณะความคาดหวังให้บุคคลเหล่านี้รักษาพระเกียรติยศและจารีตประเพณีโดยไม่กระทำการอันลบหลู่พระเกียรติยศของพระองค์

คำสำคัญ : 1. กฎมณเฑียรบาล. 2. ข้าราชการฝ่ายใน.

Abstract

This article aims to study some content of the Palatine Law (Kot Monthianban) which reflects the relationship between kings and their two groups of servers: the “font” group or state-affair officials, and the “inner” group or royal-affair officials. The relationship between kings and their state-affair officials is that kings are paranoid about the throne. While the relationship between kings and their royal-affair officials is that kings expect them to help keep the royal prestige and royal traditions, as well as not do anything harmful to the royal prestige.

Keywords : 1. Palatine Law (Kot Monthianban). 2. Thai Royal-affair officials.

¹ พลตรีหม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี อธิบายว่า คำว่า “ลูกขุน” ในกฎมณเฑียรบาลและกฎหมายตราสามดวงมีความหมายเท่ากับ “ข้าทูลละออง” ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ใช้ว่า “ขุนนาง” และ “ข้าราชการ” (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2548 : 65)

² บทความนี้ดัดทอนและสรุปความจากวิทยานิพนธ์ บทที่ 5 ของผู้ศึกษา เรื่อง กฎมณเฑียรบาลในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาถึง พ.ศ. 2348

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ศิลปาคม ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม

กฎหมายเถียรบาลเป็นกฎหมายลักษณะหนึ่งในกฎหมายตราสามดวงที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดฯ ให้ชำระเมื่อ พ.ศ. 2348 กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่สามารถนำมาศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ได้แก่นักประวัติศาสตร์ที่เคร่งครัดในการใช้หลักฐานเห็นว่ากฎหมายตราสามดวงที่ผ่านการชำระเมื่อ พ.ศ. 2348 ก็ควรเป็นหลักฐานที่บ่งบอกเรื่องราวตั้งแต่ พ.ศ. 2348 เป็นต้นมาก็ตามที่ แต่สิ่งหนึ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือระยะเวลาในการชำระที่สั้นมากคือ 11 เดือน⁴ ทั้งๆ ที่มีกฎหมายจำนวนมากที่ต้องชำระทำให้เชื่อว่าผู้ชำระกฎหมายไม่มีเวลาพอที่จะทำการชำระสะสางบทกฎหมายได้อย่างสมบูรณ์ (แสงภาต์ 2526 : 22) ดังนั้นบทกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาจึงน่าจะหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมากพอที่จะทำให้เห็นเรื่องราวสมัยอยุธยาได้มากพอควร

กฎหมายเถียรบาลฉบับแรกสุดเขียนขึ้นเมื่อไรไม่ทราบแน่ชัด แต่การที่กฎหมายเถียรบาลคือกฎหมายที่การรักษาเรือนหลวงย่อมจะทำให้กฎหมายเถียรบาลคือกฎหมายที่อยู่คู่กับสถาบันกษัตริย์มาช้านาน เท่าที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กฎหมายเถียรบาลฉบับเก่าที่สุดที่ตกทอดมาถึงปัจจุบันคือกฎหมายเถียรบาลฉบับที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2011 (ค.ศ. 1468)⁵

กฎหมายเถียรบาลตามความเข้าใจทั่วไปในปัจจุบันดังที่ปรากฏความในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 มาตรา 23 เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการสืบราชสันตติวงศ์⁶ แต่สำหรับในอดีตแล้วเรื่องราวอันมีนัยเกี่ยวข้องกับการสืบราชสมบัติปรากฏอยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น ดังนั้นความหมายและความเข้าใจเกี่ยวกับกฎหมายเถียรบาลในอดีตจึงมีความแตกต่างไปจากปัจจุบัน สำหรับกฎหมายเถียรบาลที่จะนำมาศึกษาในที่นี้

คือกฎหมายเถียรบาล ฉบับ พ.ศ. 2011 (ค.ศ. 1468) ที่รวมอยู่ในประมวลกฎหมายตราสามดวงและได้นำมาตีพิมพ์เผยแพร่ใหม่พร้อมทั้งทำคำอธิบายศัพท์เมื่อปี พ.ศ. 2548 (ค.ศ. 2005) ในชื่อกฎหมายเถียรบาลฉบับเฉลิมพระเกียรติ กฎหมายเถียรบาลมีสถานะเป็นพระราชกำหนดกฎหมายจึงทำให้มีอำนาจบังคับใช้ในทางปฏิบัติเช่นเดียวกับกฎหมายอื่นๆ หากแต่กฎหมายเถียรบาลอาจจะมีความแตกต่างจากกฎหมายอื่นในแง่ที่ว่ากฎหมายโดยทั่วๆ ไปนั้นเป็นบทบัญญัติเพื่อระงับข้อพิพาทต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างกัน แต่กฎหมายเถียรบาลนั้นเป็นกฎ (กฎหมาย) สำหรับรักษาเรือนพระเจ้าแผ่นดินและเป็นการพรรณนากำหนดพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่งอยู่ในตำแหน่งราชการ และข้อบังคับสำหรับข้าราชการที่จะประพฤติให้ถูกต้องไม่มีความผิดในพระเจ้าแผ่นดิน (รวมเรื่องราวราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจและอธิบายว่าด้วยยศเจ้า 2546 : 76-77) ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ากฎหมายเถียรบาลเป็นเรื่องราวภายในของพระเจ้าแผ่นดินหรือเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลัก การที่กฎหมายเถียรบาลเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินตลอดจนผู้เกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตในพระราชวังหลวงทำให้กฎหมายเถียรบาลเป็นข้อมูลและหลักฐานที่มีความสำคัญยิ่งในการศึกษาเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์

บทความนี้ผู้ศึกษานำสาระกฎหมายเถียรบาลมาศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละอองโดยจะเน้นไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้าและฝ่ายในอย่างไรก็ตาม เนื่องจากกฎหมายเถียรบาลไม่ได้มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ฉะนั้นการจะได้ภาพความสัมพันธ์ที่มีสีสันเห็นผู้คนจึงต้องนำเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ มาประกอบการศึกษาด้วย

⁴งานชำระกฎหมายตราสามดวงเริ่มเมื่อวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2347 ฉบับที่เขียนเสร็จก่อนอาลักษณ์ได้ตรวจทานเมื่อวันที่ 3 กันยายน พ.ศ. 2347 คิดเป็นเวลาประมาณ 7 เดือน ฉบับเขียนครั้งสุดท้าย อาลักษณ์ตรวจทานในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2348 คิดเป็นเวลาไม่ถึง 11 เดือน หลังจากวันเริ่มงาน (ร. แวงภาต์ 2523 : 22)

⁵รัชสมัยและปีศักราชของกฎหมายเถียรบาลในที่นี้ยึดถือตามการตรวจสอบของ ศ.ดร.ประเสริฐ ณ นคร ที่ระบุว่า วัน เดือน ปี นักษัตรในบานแผ่นของกฎหมายเถียรบาลตรงกับวันเสาร์ที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2011 (ค.ศ. 1468)

⁶ความในรัฐธรรมนูญกล่าวว่า “ภายใต้บังคับมาตรา 23 การสืบราชสมบัติให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎหมายเถียรบาล ว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช 2467” (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 : 7)

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้า

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายหน้าในกฎหมายเฑียรบาลที่เห็นได้ชัดเจนคือความหวาดระแวง ที่กล่าวเช่นนี้พิจารณาจากความในกฎหมายเฑียรบาลหลายตอนเน้นไปที่เรื่องความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์ในยามเสด็จพระราชดำเนินทั้งทางบกทางน้ำรวมถึงการห้ามมิให้ข้าทูลละอองคบหาราชบุตร มิให้เจ้าเมืองไปมาหาสู่กันและในกรณีโปรดฯ ให้ข้าทูลละอองคนใดไปรั้งเมืองไปทำสงคราม ถ้ามีทรงเรียกให้กลับเข้ามาพระนครมิให้เข้ามาเอง เป็นต้น กฎข้อบังคับเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความไม่ไว้วางใจของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อเจ้านายและเหล่าข้าทูลละอองด้วยทรงเกรงว่าบุคคลเหล่านี้จะสมรู้ร่วมคิดวางแผนก่อกบฏคิดร้ายต่อชีวิตและราชบัลลังก์ของพระองค์ อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์แย่งชิงอำนาจราชบัลลังก์หลายครั้งในประวัติศาสตร์ ก็เป็นสิ่งที่ยืนยันได้ว่ากฎหมายที่บัญญัติออกมา⁷ ไม่สามารถระงับหรือหยุดยั้งการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองได้เลย⁸ แม้ว่าบทโทษในกรณีที่ทำผิดคิดร้ายต่อกษัตริย์จะถึงขั้นตายก็ตาม

แม้ว่ากฎหมายที่ออกมาจะมีอาจป้องกันการแย่งชิงอำนาจราชบัลลังก์ได้ แต่กฎหมายและบทลงโทษในกฎหมายก็ยังคงเป็นมาตรการสำคัญในการป้องปรามมิให้กระบวนกรสมรู้ร่วมคิดล้มล้างราชบัลลังก์เกิดขึ้นหรือถ้าพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่งเนื้อหาสาระของกฎหมายในส่วนที่ว่าด้วยข้อห้ามต่างๆ อันจะนำมาซึ่งการสมคบคิดก่อกบฏก็คือสิ่งสะท้อนให้เห็นความ

พยายามป้องกันการก่อกบฏ ขณะเดียวกันก็คือสิ่งแสดงให้เห็นความหวาดระแวงของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อโอรส เจ้านายเชื้อพระวงศ์และบรรดาลูกขุนนั่นเอง สำหรับกฎหมายเฑียรบาลก็มีบทบัญญัติทำนองนี้อยู่หลายตอนด้วยกัน เมื่อประมวลดูแล้วสามารถจัดแบ่งสาระสำคัญออกได้เป็น 2 ประการใหญ่ๆ คือ ประการแรก การห้ามเจ้านาย ลูกขุนทั้งหลายและเจ้าเมืองคบหาไปมาหาสู่กัน ประการที่สอง การระแวดระวังความปลอดภัยยามที่พระมหากษัตริย์ประกอบราชกิจต่างๆ

1.1 การห้ามเจ้านาย ลูกขุนและเจ้าเมืองคบหาไปมาหาสู่กัน

กฎหมายเฑียรบาลกำหนดไว้ชัดเจนว่า ห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 1600 ไปมาหาสู่กัน ห้ามลอบเจรจากัน ห้ามเจ้าเมืองไปมาหาสู่กัน ห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 800 คบหาราชบุตร ราชนัดดา ถ้ามีเชื่อมีโทษถึงตาย

“อนึ่ง แตนนา ๑๐๐๐๐ ลงมาถึงนา ๑๖๐๐ แลไปมาหากันถึงเรือนก็ดี ที่สังกัดแห่งใดๆ ก็ดี แลลอบเจรจากันก็ดี แลนั่งในศาลาลูกขุนเจรจากระชิบกันแต่สองต่อสองก็ดี โทษพันคอริบเรือน”

“อนึ่ง...ขุนสนมไปคบลูกขุนทหารโทษถึงตาย”

“หนึ่งหัวเมือง หนึ่งกัน เจ้าเมืองหนึ่งกันไปหาเมืองหนึ่งโทษถึงตาย”

⁷ นอกจากกฎหมายเฑียรบาลแล้ว พระไอยการอาญาหลวง พระไอยการกระบดศึก พระราชกำหนดเก่า กฎ 36 ข้อและพระราชกำหนดใหม่มีเนื้อความบางส่วนระบุถึงการห้ามลูกขุนคบหาเจ้านาย ห้ามเจ้าเมืองไปมาหากันรวมถึงโทษที่คิดกบฏคิดร้ายต่อพระเจ้าแผ่นดิน การที่กฎหมายมีเนื้อความบางส่วนคล้ายๆ กันเช่นนี้ ดูเป็นการสะท้อนให้เห็นความพยายามป้องกันและป้องปรามมิให้เจ้านายและขุนนางคบคิดกันก่อกบฏ แต่ขณะเดียวกันการที่มีกฎหมายออกมาซ้ำและย้ำข้อห้ามปฏิบัติมากเท่าไรก็ยิ่งเป็นการแสดงให้เห็นว่ากฎหมายนั้นแทบไม่มีประสิทธิภาพในการบังคับใช้เลย

⁸ ผู้ศึกษาเขียนความตรงนี้ด้วยตระหนักเสมอว่าเนื้อความในกฎหมายโดยเฉพาะกฎหมายเฑียรบาลนั้นมีทั้งส่วนที่เก่ากว่าศักราชที่ปรากฏในบานแผนก (พ.ศ. 2011 / ค.ศ. 1468) และส่วนที่เพิ่มเติมหลังจากนั้น กรณีที่เพิ่มเติมเข้ามาที่หลังคงเป็นเพราะมีการกระทำบางประการอันมีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้น จนต้องมีการบัญญัติกฎหมายออกมาป้องปรามและป้องกันมิให้เกิดการกระทำนั้นอีก แต่การจะระบุว่าเนื้อความส่วนใดแทรกเข้ามาในสมัยไหนหรือเพราะเกิดเหตุการณ์ใดขึ้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยากสำหรับผู้ศึกษาแล้วกฎหมายที่ออกมาเป็นเพียงการป้องปรามมิอาจป้องกันมิให้เกิดการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองได้ เหตุการณ์ประวัติศาสตร์เรื่องการรวมตัวของกลุ่มขุนนางข้าราชการและเจ้านาย หรือการรวมตัวกันของขุนนางเพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมืองล้วนมิให้เห็นตลอดสมัยอยุธยา

“อึ่ง ลูกขุนนา ๑๐๐๐ ถึงนา
๘๐๐ แลไปคบไปหาพระราชบุตร พระ
ราชนัดดา โทษถึงตาย”

“อึ่ง ขุนหมื่นหัวพันผู้ใด ท่านมิให้
เผื่อใจแก่พระราชกุมาร พระราชนัดดา
พระราชบุตร เลือกช้างดีมาดีให้มันมิได้
ถ้ามีรับสั่งให้แก่ลูกเธอ หลานเธอไซ้ให้
พิศทุลร้ายเรียน จึงพ้นพระราชอาชู”
(วินัย พงศ์ศรีเพียร 2548 : 122-123)

ข้อกำหนดเหล่านี้ไม่เพียงสะท้อนความ
หวาดระแวงของพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากยังแสดง
ให้เห็นถึงความรอบคอบของผู้ออกกฎหมายในการที่
จะกำหนดเนื้อหากฎหมายให้ครอบคลุมว่าห้ามผู้ใด
คบหากันบ้าง เริ่มตั้งลูกขุนนา 10000 ถึงนา 1600
เมื่อพิจารณาพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระ
ไอยการตำแหน่งนาทหาร ผู้มีศักดินา 10000 คือ
เจ้าพญาหมากอุปราช สมุหนายก สมุหพระกลาโหม
เสนาบดีจตุสดมภ์ทั้ง 4 ออกญาพระเสด็จ เจ้ากรมธรรม
การ ออกญาศรีราชเดโชไชย (เดโช) ออกญาศรี
ราชเดชไชยท้ายน้ำ พระมหาราชครูพระครูมหิธรและ
พระมหาราชครูพระราชประโรหิตาจารย์ ลูกขุนนา
10000 เหล่านี้คือผู้มีศักดินาสูงสุด (ที่ไม่ใช่เจ้านาย
เชื้อพระวงศ์) และเป็นผู้มีอำนาจควบคุมกำลังคนมาก
ที่สุด (ยกเว้น 2 ท่านสุดท้าย) ในเหล่าลูกขุนข้าหลวงระออง
ด้วยกัน การห้ามพบปะนั้นสั่งลงมาถึงผู้มีศักดินา 1600
ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมีสถานะเป็นเจ้ากรม โดยเฉพาะพระ
ไอยการตำแหน่งนาทหารนั้น ผู้มีศักดินา 1600 คือ
เจ้ากรมที่มีส่วนในการคุมกำลังพลทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น
เจ้ากรมทวนทองขวา/ซ้าย กรมพระตำรวจนอกขวา/
ซ้าย เจ้ากรมกลีอ่อง เจ้ากรมตั้งทองขวา/ซ้าย
เจ้ากรมอาษาจามขวา/ซ้าย เป็นต้น พระไอยการ
ตำแหน่งนาพลเรือนให้ข้อมูลว่าผู้มีศักดินา 1600
โดยมากเป็นเจ้ากรม บางกรมก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
ดูแลรักษาความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์และ
พระบรมวงศานุวงศ์ เช่น เจ้ากรมเขื่อนเพชรล้อม
พระราชวัง เจ้ากรมเขื่อนขันล้อมพระราชวังซ้าย
(มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง 2529 เล่ม

1 : 182-228, 229-261) ดังนั้นการห้ามคนเหล่านี้
พบปะกันจึงเป็นหนทางหนึ่งที่พระมหากษัตริย์จะ
ควบคุมมิให้กลุ่มคนที่มีอำนาจและกำลังอยู่ในมือมี
โอกาสช่องสุ่มกำลังพล

การห้ามขุนสนมหรือเจ้าพนักงานในวังคบ
ลูกขุนทหารก็เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์
ทรงไม่ไว้วางพระทัยทหารเนื่องจากทหารคือผู้มี
ความสามารถทางการรบ เป็นผู้มีความอยู่ในมือ การ
ปล่อยให้ลูกขุนเหล่านี้คบหากันย่อมจะเป็นภัยต่อองค์
พระมหากษัตริย์ได้ ฉะนั้นกษัตริย์จึงต้องหาการป้องกัน
โดยการออกกฎหมายห้ามมิให้คนเหล่านี้คบหากัน

กรณีห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 800 ไป
คบหาพระราชบุตรพระราชนัดดานั้นเป็นสิ่งที่เข้าใจได้
เช่นกันเพราะลูกขุนนา 10000 คือกลุ่มที่มีอำนาจและ
กำลังคนอยู่ในมือดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนลูกขุนนา
800 เมื่อพิจารณาพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน
พระไอยการตำแหน่งนาทหารพบว่าส่วนใหญ่แล้วเป็น
ปลัดกรมต่างๆ เป็นปลัดนั่งศาลบ้าง ปลัดทูลฉลองบ้าง
รวมถึงเป็นปลัดบัญชีทำหน้าที่ดูแลบัญชีไพร่พล ถ้า
ไม่เป็นปลัดส่วนหนึ่ง ก็เป็นเจ้ากรมแต่เป็นกรมที่มีขนาด
เล็ก เช่น เจ้ากรมเกณฑ์หยาบฝารัง (อักษรวีธตาม
ต้นฉบับ) เจ้ากรมอาษาวิเศษขวา/ซ้าย (อักษรวีธตาม
ต้นฉบับ) ฉะนั้นถ้าจะกล่าวไปแล้วลูกขุนนา 800 ก็ถือได้
ว่าเป็นผู้มีตำแหน่งสำคัญในการบริหารราชการบ้านเมือง
การห้ามบุคคลเหล่านี้ขึ้นไปถึงผู้มีศักดินา 10000 คบหา
พระราชบุตรพระราชนัดดา จึงถือเป็นสิ่งจำเป็นและเป็น
การตัดทอนโอกาสที่จะให้บุคคลเหล่านี้รวมกลุ่มกันคิด
กบฏแย่งชิงราชบัลลังก์ การระแวงพระโอรส พระราช
นัดดาคงเป็นเพราะเป็นบุคคลใกล้ชิดและอาจมีโอกาส
ลอบทำร้ายได้มากกว่า บุคคลอื่น ยิ่งในกรณีพระราช
บุตร พระราชนัดดาได้ทรงกรมย่อมทำให้มีไพร่พลใน
สังกัด โอกาสทำทลายพระราชอำนาจจึงมีสูง ความใน
พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่ง
ก็กล่าวถึงเรื่องนี้โดยว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ
เมื่อเสด็จคล้องช้างในป่าได้โปรดให้พระเจ้าลูกเธอ 2
พระองค์ (เจ้าฟ้าเพชร เจ้าฟ้าพร หรือสมเด็จพระเจ้า
ท้ายสระและสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ถมถนนข้ามบึง
แต่ด้วยเหตุที่ต้องเร่งทำในเวลากลางคืนทำให้ดิน

ไม่แน่นอน เมื่อสมเด็จพระเจ้าเสือทรงช้างข้าม เท้าหน้าช้างตันเหยียบถล่มล้มลงไปแล้วขึ้นมาได้ เหตุการณ์นี้ทำให้สมเด็จพระเจ้าเสือทรงพิโรธมากดำรัสว่า “อ้ายสองคนนี้นั้นเห็นว่ากูแก่ชราแล้วจึงชวนกันคิดเป็นกบฏ และทำถนนให้เป็นพลุหล่มไว้ หวังจะให้ช้างซึ่งกูขี่นี้เหยียบถล่มล้มลงแล้วมันจะชวนกันฆ่ากูเสีย หมายจะเอาราชสมบัติ...” (พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 2505 : 176) พระราชดำรัสดังกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจที่พระมหากษัตริย์มีต่อพระราชโอรสออกมาให้เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด⁹

อนึ่ง เป็นที่น่าแปลกกว่ากฎหมายเถรบาลไม่มีข้อห้ามเรื่องพระอนุชาคบกับเหล่าลูกขุนทั้งๆ ที่พระอนุชาเป็นบุคคลที่มีสิทธิ์ในราชบัลลังก์และเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีโอกาสทำทลายพระราชอำนาจได้

การห้ามเจ้าเมืองไปมาหากันน่าจะมาจากเหตุผล 2 ประการ ประการแรกเพื่อป้องกันไม่ให้ช่องสุ่มกำลังพลแล้วยกทัพเข้าพระนครเพื่อแย่งชิงราชบัลลังก์ ประการที่สอง เพื่อป้องกันไม่ให้หัวเมืองรวมตัวกันแล้วตั้งเป็นกบฏแข็งเมืองไม่ขึ้นกับพระนคร

กฎหมายเถรบาลนอกจากห้ามพระราชบุตร พระราชนัดดา ลูกขุน เจ้าเมืองคบหากันแล้วยังห้ามแม้กระทั่งไม่ให้เจรจากระซิบกันสองต่อสอง ดังปรากฏในความตอนทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

“อนึ่ง ลูกขุนผู้ใดขาดถือน้ำ
พระพิพาทโทษถึงตาย...

อนึ่ง รับเครื่องแลมิได้กินดอกไม้
มงคลมิได้ใส่หัว เอาใส่พานหมากใส่เจียดไว้

อนึ่ง ให้ตกกลางพระโรงกลางดิน

อนึ่ง แลไปสบพระเนตรเจรจา
กระซิบกัน เติรออกมาแลจูงกันเจรจา
ในประตูลี้กัน โทษในระวางกระบถ”

(วินัย พงศ์ศรีเพียร 2548 : 124)

นอกจากนี้ยังห้ามมิให้ลูกขุน (ขุนหมื่น หัวพัน) มีใจเอนเอียงให้พระราชกุมาร พระราชนัดดา พระราชบุตรโดยการเลือกข้างดีมาดีให้ด้วยอาวเกรงว่าข้างม้าซึ่งเป็นสัตว์พาหนะที่เป็นกำลังสำคัญทั้งในยามปกติและยามศึก จะตกอยู่แก่ลูกหลานคนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษ ขณะเดียวกันก็ได้ออกข้อกำหนดให้เหล่าลูกขุนตั้งแต่นา 10000 ถึงนา 600 คอยดูแลว่ามีผู้คบกันผิดกระทรวงอัยการหรือไม่ ถ้ารู้แล้วมีนำความกราบทูลหรือบอกกล่าวผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะต้องถูกลงโทษตามโทษหนักเบา

กฎหมายเถรบาลอันว่าด้วยการห้ามพบปะกันนี้ออกในสมัยไหนไม่ทราบแน่ชัด แต่บทบัญญัติที่ห้ามลูกขุนนา 10000 ถึงนา 1600 นา 800 พบปะกันพบปะกับพระราชบุตร พระราชนัดดาอาจออกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถอันเป็นสมัยที่เชื่อกันว่าได้มีการกำหนดศักดิ์ดินนาของลูกขุนแต่ละตำแหน่งออกมาเป็นกฎหมายอย่างแน่ชัด (พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง) อย่างไรก็ดี บทบัญญัตินี้อาจออกหลังจากนั้นก็ได้อีกเช่นกัน แต่ทั้งนี้ไม่ว่าบทบัญญัติส่วนนี้จะออกในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถหรือหลังจากนั้นก็ตามผู้ศึกษาเชื่อว่าบทบัญญัตินี้คงตั้งอยู่บนรากฐานกฎหมายเก่าที่มีมาก่อนหน้านี้แล้ว

ไม่ว่ากฎหมายเถรบาลตอนที่ว่าด้วยการห้ามเหล่าเจ้านาย เจ้าเมือง ลูกขุน ห้ามพบปะลอบเจรจากันจะออกในสมัยไหนก็ตาม แต่สมัยที่น่าจะมีการนำกฎหมายเหล่านี้มาบังคับใช้มากที่สุดคือสมัยราชวงศ์ปราสาททอง สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้นวงศ์นั้นก่อนจะสถาปนาพระองค์เองขึ้นเป็นกษัตริย์เคยเป็นขุนนางทำงานในราชสำนักสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมมาก่อนในตำแหน่งมหาดเล็ก พระหมื่นศรีสรภักษ์ได้เต้าขึ้นมาถึงตำแหน่งออกญาศรีวรวงศ์ และเมื่อออกญาศรีวรวงศ์ร่วมมือกับออกญาเสนาภิมุข หัวหน้ากรมอาษาญ์ปุ่นซึ่งมีกำลังทหารอยู่ในมือค่อนข้างมากในเวลานั้นช่วยให้พระเชษฐาธิราชโอรสของสมเด็จพระเจ้า

⁹ เหตุการณ์นี้พระราชดำรัสนี้เกิดขึ้นจริงหรือไม่ ไม่ทราบแน่ชัดเพราะในพระราชพงศาวดารฉบับอื่น เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไม่ได้กล่าวถึงไว้ ถ้าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นจริงก็เป็นการยืนยันให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไม่ไว้วางใจพระโอรส แต่ถ้าหากเหตุการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้น เนื้อความดังกล่าวก็คือสิ่งสะท้อนทัศนคติ ความเชื่อของผู้แต่ง/ ผู้ชำระพระราชพงศาวดารเรื่องกษัตริย์ทรงระแวงพระราชนัดดาของพระองค์เอง

ทรงธรรมขึ้นเป็นกษัตริย์ ออกญาศรีวรวงศ์ ก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นออกญากลาโหม ด้วยตำแหน่งดังกล่าวออกญากลาโหมได้ขอร้องให้ออกญาเสนาภิมุขช่วยกำจัดพระพันปีศรีศิลป์พระปิตุลาของสมเด็จพระเชษฐาธิราชที่มีสิทธิในราชบัลลังก์สืบต่อจากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเช่นกัน เมื่อกำจัดพระพันปีศรีศิลป์แล้วออกญากลาโหมซึ่งบัดนี้เป็นขุนนางคนสำคัญได้ทำทนายอำนาจของกษัตริย์โดยการให้น้ำอัฐิของบิดาซึ่งฉาปนกิจเรียบร้อยแล้วมาเผาใหม่พร้อมกับจัดงานปลงศพน้องชาย ฟาน ฟลิตให้ข้อมูลเรื่องนี้ว่าตามประเพณีแล้วการนำอัฐิมาเผานั้นทำได้เฉพาะพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมหากษัตริย์ซึ่งสืบราชบัลลังก์ การจัดงานคราวนี้พระราชพงศาวดารและข้อมูลของฟาน ฟลิต กล่าวตรงกันว่ามิชุนนางใหญ่ค่อยไปร่วมงานเป็นจำนวนมากทำให้สมเด็จพระเชษฐาธิราชทรงไม่พอพระทัยมากและทรงสั่งให้ลงโทษออกญากลาโหม ออกญาพระคลังพรรคพวกของออกญากลาโหมจึงลอบออกจากวังไปเตือนออกญากลาโหมออกญากลาโหมจึงใช้โอกาสนี้ขอความร่วมมือจากเหล่าขุนนาง (พระราชพงศาวดารว่าใช้วิธีขู่แกมบังคับ) ที่ไปร่วมงานศพพร้อมทั้งไปขอรับรองออกญากำแพงหนึ่งในบรรดาขุนนางที่มีอำนาจมากที่สุดให้เป็นพวก จากนั้นจึงนำพรรคพวกเข้าวัง (ออกญาพระคลังเปิดประตูวังให้) และจับสมเด็จพระเชษฐาธิราชสำเร็จโทษเมื่อสำเร็จโทษกษัตริย์แล้วออกญากลาโหมและออกญาพระคลังได้ไปพบออกญาเสนาภิมุขเรื่องการตั้งกษัตริย์องค์ใหม่ ออกญาเสนาภิมุขรู้ว่าออกญากลาโหมอยากเป็นกษัตริย์เองแต่ก็เสนอให้พระโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ โดยมีออกญากลาโหมเป็นผู้ดูแลคุ้มครองพระเจ้าแผ่นดินและเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จากนั้นออกญากลาโหมได้อาศัยอำนาจในพระนามพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงพระเยาว์กำจัดออกญากำแพงโดยอ้างว่าเป็นผู้ยงให้ขุนนางก่อการกบฏเป็นเหตุให้ออกญากำแพงถูกลงโทษประหารชีวิต ส่วนออกญาเสนาภิมุขก็ถูกส่งตัวไปเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช เมื่อขจัดขุนนางผู้มีอำนาจได้แล้วออกญากลาโหมก็ดำเนินการกำจัดยุวกษัตริย์ให้พ้น

ทาง โดยอ้างว่าแผ่นดินจะมีกษัตริย์ 2 องค์ไม่ได้ (พระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ยังทรงพระเยาว์ได้แต่จับแพะจับแกะเล่น เหล่าขุนนางเกรงว่าการแผ่นดินจะเสียไปจึงพร้อมใจกันมอบสมบัติให้ออกญากลาโหม) ท้ายที่สุดออกญากลาโหมก็ได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นต้นวงศ์ใหม่ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งเคยเป็นขุนนางได้ขึ้นมาเป็นกษัตริย์โดยใช้กุศโลบายทางการเมืองต่างๆ ดังกล่าวอย่างสังเขปข้างต้นทำให้พระองค์ไม่ไว้วางใจขุนนาง ดังนั้นกฎเกณฑ์ห้ามขุนนางพบปะกันจึงถูกนำมาใช้มากในสมัยนี้จนบางครั้งเชื่อกันว่ากฎหมายดังกล่าวอาจตราออกมาในสมัยนี้ อย่างไรก็ตามข้อมูลจากลา ลูแบร์ที่ว่ามีกฎหมายโบราณสำหรับแผ่นดินตราขึ้นไว้เพื่อคุ้มครองความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์โดยการห้ามขุนนางข้าราชการทั้งปวงมิให้ไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนกันนอกจากได้รับพระบรมราชานุญาตแล้วและมีแต่งานวิเวกหรืองานปลงศพเท่านั้นขุนนางจึงไปชุมนุมพร้อมกันได้ แต่เวลาพบกันก็ต้องพูดคุยนั่งตักหน้าบุคคลที่สาม (ลา ลูแบร์ 2510 : 460) ก็พอจะเป็นหลักฐานยืนยันว่ากฎหมายขุนนางพบปะกันมีนานแล้ว บางทีกรณีออกญากลาโหมจัดงานศพปลงอัฐิบิดาและปลงศพน้องชายเพื่อชุมนุมเหล่าขุนนางน้อยใหญ่อาจเป็นวิธีการเลี่ยงกฎหมายของออกญากลาโหมก็เป็นได้ รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้ชื่อว่าเป็นสมัยที่พระมหากษัตริย์ระแวงเข้มงวดกับขุนนางและพยายามควบคุมตัดทอนไม่ให้สร้างสมอำนาจขึ้นมาทำทนายบารมีมากที่สุดสมัยหนึ่ง (Dhiravat na Pombejra 1984 : 100-102 ; มานพถาวรวัฒน์สกุล 2536 : 222-225) เอกสารของฟาน ฟลิตให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่าในสมัยพระเจ้าแผ่นดินองค์ก่อนๆ บรรดาเจ้าเมืองที่อยู่ตามหัวเมืองจะเข้ามาที่ราชสำนักปีละครั้งสองครั้ง ถ้าอยู่ไกลหน่อยมา 3 ปีครั้งหนึ่งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เจ้าเมืองเหล่านั้นต้องเข้ามาพำนักร้อยวัน (ยกเว้นตะนาวศรีที่มีพ่อค้าต่างชาติและคนพื้นเมืองที่ไว้วางใจไม่ได้) และละการปกครองให้กรมการเมืองทำหน้าที่แทน ส่วนพวกขุนนางผู้ใหญ่ก็ทรงให้อยู่ในสายพระเนตรของพระองค์ที่ราชสำนักเสมอ

เพื่อที่จะได้ไม่อาจรวมกลุ่มกันก่อการกบฏได้ พวกขุนนางต้องมาเฝ้าที่ท้องพระโรงทุกวัน¹⁰ ในตอนเที่ยงตอนบ่าย ตอนเย็น ทั้งนี้จะมีการจัดซื้อทุกอย่าง คนไว้ ถ้าคนใดไม่มาต้องเป็นเพราะป่วยไข้เท่านั้น หากพระเจ้าแผ่นดินสงสัยก็จะส่งหมอไปตรวจเยี่ยม ในกรณีที่ขุนนางชั้นสูงจะพูดคุยกันก็อนุญาตให้ทำได้เฉพาะในที่ประชุมซึ่งไม่ใช่ที่รโหฐานเท่านั้นและการพูดคุยนั้นให้ทุกคนรวมทั้งทาสได้เห็นและได้ยินด้วย การไปพบปะเยี่ยมเยียนกันนั้นแม้แต่พ่อกับลูกก็ทำไม่ได้ถ้าไม่กราบบังคมทูลให้พระเจ้าแผ่นดินทราบและอนุญาตก่อน แม้ว่าเป็นการเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องทำตามกฎนี้ นอกจากนี้ฟาน ฟลิต ยังให้ข้อมูลที่น่าสนใจไว้อีกตอนหนึ่งว่า ภรรยาของขุนนางผู้ใหญ่คนสำคัญไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่นอกวังของพระราชินีได้เกิน 3 หรือ 4 วัน การที่ต้องมาอยู่ในวังก็ด้วยเหตุผลที่ว่าภรรยาของขุนนางเหล่านี้ต้องให้ความเคารพพระเจ้าแผ่นดิน (ฟาน ฟลิต 2546 : 29, 95-97, 245, 342) สำหรับเหตุผลที่แท้จริงเกี่ยวกับเรื่องนี้น่าจะเป็นเรื่องการนำตัวมาเพื่อเป็นประหนึ่ง ตัวประกันมากกว่า จะเห็นได้ว่าข้อห้ามต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนี้บางเรื่องก็เป็นสิ่งที่พระองค์เคยทำมาก่อนเมื่อเป็นขุนนาง เช่น การลอบไปพบออกญาเสนาภิมุขในยามวิกาลต่างๆ ที่เป็นเรื่องผิดธรรมเนียม ฟาน ฟลิต ให้ข้อมูลไว้ชัดเจนว่าการที่ออกญาภิลาลโหมไปเยี่ยมออกญาเสนาภิมุขที่บ้านทุกวันเป็นการขัดต่อกฎและขนบธรรมเนียมของไทย (ฟาน ฟลิต 2546 : 310) การที่พระองค์ไม่ไว้วางใจเหล่าขุนนางทำให้พระองค์พยายามยกสถานะพระโอรสองค์โตขึ้นเป็นเจ้าฟ้า (เจ้าฟ้าไชย) ทั้งๆ ที่ไม่ได้ประสูติจากอัครมเหสีและส่งเสริมให้มีอำนาจทางการเมือง (Dhiravat na Pombejra 1984 : 47) จนท้ายที่สุดก็นำมาสู่ความวุ่นวายและการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองเมื่อสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคต

รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์พระโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ความไม่ไว้วางใจขุนนางก็ยังมีอยู่ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระองค์ขึ้นครองราชย์

โดยการแย่งชิงราชสมบัติมาจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาผู้เป็นอา (ก่อนหน้าสมเด็จพระศรีสุธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ พระนารายณ์ก็ร่วมมือกับพระศรีสุธรรมราชาแย่งชิงราชสมบัติจากเจ้าฟ้าไชย ผู้ที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองปรารถนาให้เป็นกษัตริย์ต่อจากพระองค์) ซึ่งการแย่งชิงราชสมบัติดังกล่าวต่างฝ่ายต่างก็ต้องมีขุนนางที่เป็นพรรคพวกของตนเองให้การสนับสนุน อย่างไรก็ตามได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าขุนนางในสมัยนี้มีเสถียรภาพในตำแหน่งมากกว่าสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เพราะไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสับเปลี่ยนตำแหน่งบ่อยๆ (เรื่องการสับเปลี่ยนตำแหน่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) แต่สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงระวังมิให้ขุนนางฝ่ายปกครองที่ไม่ใช่คนสนิทกุมอำนาจในมือมากเกินไปด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ปลอยตำแหน่งให้ว่าง ให้ขุนนางที่ทรงไว้วางใจทำงาน 2 ตำแหน่ง (มานพ ถาวรวัฒน์สกุล 2536 : 246-249) การปลอยตำแหน่งให้ว่างนี้มีหลักฐานยืนยันจากข้อมูลของแชนแวลและชัวซียี่ โดยว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงปลอยตำแหน่งมหาอุปราชและจักรีให้ว่างไว้เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมากเกินไป ส่วนลา ลูแบร์ว่าออกญาพระเสด็จนอกจากเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครโดยตำแหน่งแล้วยังทำหน้าที่ออกญาพระคลังโดยพระบรมราชโองการอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย นอกจากนี้ แชนแวลยังให้ข้อสังเกตว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มีขุนนางยศออกพระมากกว่าออกญาเป็นจำนวนมากเพราะว่าอำนาจหน้าที่ด้อยกว่าออกญาและไม่อยู่ในสถานะที่จะสนับสนุนราชบัลลังก์ได้ (ชัวซียี่ 2516 : 555-556 ; แชนแวล 2506 : 71, 111) การที่พระองค์ไม่ค่อยไว้วางใจขุนนางพื้นเมืองทำให้สมเด็จพระนารายณ์หันไปใช้ขุนนางต่างด้าวมากกว่าดังเช่นการเลือกใช้ฟอลคอน เป็นต้น ถ้าจะกล่าวไปแล้วสมเด็จพระนารายณ์ไม่เพียงไม่ไว้วางใจขุนนาง หากพระองค์ก็ยังระแวงพระอนุชาของพระองค์ด้วยโดยเกรงว่าจะแย่งชิงราชสมบัติ เดอะ แบสให้ข้อมูลว่าผู้ที่ยุยงให้สมเด็จพระนารายณ์ไม่ไว้วางใจพระอนุชาคือ ออกพระเพท

¹⁰ข้อกำหนดที่ขุนนางต้องมาเฝ้าที่ท้องพระโรงเป็นเรื่องที่ต้องทำทุกวันไม่มียกเว้น แม้ในช่วงมีพระราชพิธีก็ถูกต้องปฏิบัติ ดังเช่นระหว่างพระราชพิธีปลงศพที่กินเวลามากกว่า 3 วัน เอกสารของฮอลันดาให้ข้อมูลว่าเหล่าขุนนางต้องมารายงานตัวที่พระราชวังหลวงทุกวันและการขานชื่อขุนนางจะทำทุกเที่ยงวันและทุกเย็น (Dhiravat na Pombejra 2001 : 94)

ราชา เจ้ากรมพระคชบาล การที่พระองค์ ไม่ไว้วางใจพระอนุชาโดยไม่ให้ทรงกรมเพื่อจะได้ไม่มีอำนาจอยู่ในมือ เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ขุนนางค่อยๆ มีอำนาจขึ้นมา (แบส 2528 : 142-145, 157-158, 196-200 ; Dhiravat na Pombejra 1984 : 422-427, 435-443) โดยเฉพาะออกพระเพทราชาซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่ประชาชนพลเมืองรักมากเนื่องจากเป็นผู้รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา และมีความสามารถในการรบ (ลา ลูแบร์ 2510 : 397-398) ท้ายที่สุดออกพระเพทราชาก็สามารถยึดราชสมบัติได้สำเร็จและตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นมาปกครองที่อยุธยา

แม้ว่าสมัยราชวงศ์ปราสาททองจะนำกฎหมายว่าด้วยการห้ามพบปะกันระหว่างเจ้านายเจ้าเมือง และลูกขุนมาบังคับใช้อย่างเข้มงวด แต่การละเมิดกฎหมายก็ยังคงมีให้เห็น ในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ให้ข้อมูลว่าปี พ.ศ. 2180 (ค.ศ. 1637) พระอาทิตย์วงศ์ไธสงสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้สมคบคิดกับขุนนางที่ต้องโทษถอดออกจากตำแหน่งคุมพวก 200 คนเศษ บุกเข้ามาในพระราชวังโดยไม่ทันรู้พระองค์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องลงเรือหนีแต่พวกขุนนางทั้งหลายช่วยกันล้อมจับตัวกบฏได้ (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3 2542 : 383) เหตุการณ์กบฏนี้ไม่มีชาวต่างชาติกล่าวถึงไว้อีกทั้งข้อมูลของฟาน ฟลิตก็ว่าสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ถูกสำเร็จโทษไปตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังดำรงตำแหน่งออกญาเกลี้ยงโฮม อย่างไรก็ดี เอกสารฮอลันดาให้ข้อมูลว่าช่วงปลายเดือนธันวาคม พ.ศ. 2185 (ค.ศ. 1642) เกิดกบฏของเจ้าท่าทรายซึ่งเป็นเชื้อสายกษัตริย์ราชวงศ์ก่อน กบฏครั้งนี้มี ผู้ร่วมก่อการประมาณ 150-200 คน กบฏนี้เข้าโจมตีพระราชวังจนทำให้สมเด็จพระ

พระเจ้าปราสาททอง อัครมเหสีและพระราชโอรสองค์โตเจ้าฟ้าไชยต้องหนีออกจากวัง แต่ท้ายที่สุดฝ่ายสมเด็จพระเจ้าปราสาททองก็ยึดวังคืนได้ เหตุการณ์นี้น่าสนใจตรงที่ว่าผู้ร่วมก่อการกบฏหลายคนเป็นทาสของกษัตริย์และผู้ก่อการคนสำคัญหลายคนมีตำแหน่งอยู่ในวังหลวง (Dhiravat na Pombejra 1984 : 217-219) หรือการเกิดกลุ่มอำนาจในราชสำนัก 3 กลุ่ม¹¹ ช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเพื่อแย่งชิงอำนาจทางการเมือง ในการขึ้นเป็นกษัตริย์ โดยแต่ละกลุ่มมีขุนนางระดับสูงหลายคนให้การสนับสนุนก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ช่วยยืนยันว่าแม้จะพยายามคุมขุนนางและเจ้านาย (ในที่นี้คือพระอนุชาและพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) อย่างเข้มงวดเพียงใดก็ไม่อาจยับยั้งการรวมกลุ่มของขุนนางและเจ้านายได้เลย

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ก็มีลักษณะไม่ต่างจากสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง หลังจากพระองค์ขึ้นครองราชย์ไม่นาน (พ.ศ. 2200 / ค.ศ. 1657) ก็เกิดเหตุการณ์กบฏพระไทรภูวนาทิตยวงศ์ ซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดา เหตุการณ์นี้มีขุนนางตำแหน่งสูงเข้าร่วมก่อการเป็นอันมากไม่ว่าจะเป็นพระยาปลาโหม พระยาพลเทพ พระยามหามนเทียร พระยาสุโขทัย พระยาวิชิตสุนทร พระยาศรีสุนทร ภักดี พระยาพัทลุง พระศรีภริปริชา 6 คนแรกนั้นลงไปวังหลังอันเป็นที่ประทับของพระไทรภูวนาทิตยวงศ์ ทั้งกลางวันกลางคืน (ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3 2542 : 392-398 ; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 2505 : 31-41 ; Dhiravat na Pombejra 1984 : 270-272) การที่กลุ่มผู้ก่อการสามารถวางแผนกบฏอีกทั้งขุนนางผู้ใหญ่หลายคนสามารถลักลอบพบปะกันอันเป็นการกระทำ

¹¹กลุ่มอำนาจในราชสำนัก 3 กลุ่ม ประกอบด้วยกลุ่มเจ้าฟ้าไชย มีขุนนางชั้นสูงสนับสนุนหลายคน เช่น ออกญาจักรี ออกญามหาอุปราช ออกญาพระคลัง (ออกญาสมบัติธิบาล) ออกหลวงทองหล่อ กลุ่มที่ 2 พระศรีสุธรรมราชา ไม่มีหลักฐานระบุว่าขุนนางที่สนับสนุนมีใครบ้าง แต่ปรากฏภายหลังเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วว่าคือ ออกญาจักรี (คนละคนกับฝ่ายเจ้าฟ้าไชย) กลุ่มที่ 3 พระนารายณ์ ขุนนางระดับสูงที่สนับสนุนได้แก่ ออกญาสุโขทัย ออกญาวัง ออกพระอภัยมณี ขุนนางระดับรองได้แก่ หลวงเทพอรชุน พระจุลนา นอกจากนี้คือชาวต่างชาติที่พระองค์สนิทสนมด้วย (Dhiravat na Pombejra 1984 : 257-260, 265-266 ; มานพ ถาวรวัฒน์สกุล 2536 : 231-232) การที่ออกญาจักรีทั้ง 2 คน (ที่สนับสนุนเจ้าฟ้าไชยและที่สนับสนุนพระศรีสุธรรมราชา) ไม่สนับสนุนพระนารายณ์คงเป็นเหตุผลหนึ่งที่เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์แล้วปรารถนาจะยุบตำแหน่งนี้เสีย

ที่ผิดกฎหมายได้ยอมแสดงให้เห็นว่าการละเมิดกฎหมายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้เสมอแม้กษัตริย์จะพยายามควบคุมอย่างเข้มงวดเพียงไรก็ตาม

ถ้าจะกล่าวไปแล้วการละเมิดกฎหมายว่าด้วยเรื่องการห้ามพบปะกันดังกล่าวนี้¹² มีให้เห็นอยู่บ่อยครั้งตลอดสมัยประวัติศาสตร์อยุธยา เหตุการณ์การแย่งชิงราชสมบัติแต่ละครั้งที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นช่วงก่อน-หลังหรือในสมัยราชวงศ์ปราสาททองที่เห็นได้ชัดว่าเข้มงวดกับการบังคับใช้กฎหมายเรื่องนี้มากที่สุด ล้วนต้องเกิดจากการสมคบคิดร่วมกันวางแผนของบรรดาผู้ก่อการกบฏไม่ว่าจะเป็นพระโอรสหรือพระอนุชาของกษัตริย์ที่ครองราชย์อยู่กับบรรดาเหล่าขุนนางที่เป็นพวกพ้องหรือเป็นเพียงการวางแผนเฉพาะในกลุ่ม ขุนนางเพื่อล้มล้างราชบัลลังก์เช่นกรณีสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระเพทราชา ยิ่งการแย่งชิงราชบัลลังก์มีกลุ่มอำนาจหลายกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวในการบังคับใช้กฎหมายมากขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตามท้ายที่สุดแล้วอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายก็ขึ้นอยู่กับความสามารถและพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์แต่ละองค์ด้วย

ความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อฝ่ายหน้านอกจากห้ามไปมาหาสู่ เสร็จจากนั้นแบบสองต่อสองแล้วยังออกกฎหมายห้ามขุนนาง ข้าราชการที่ไปราชการหัวเมืองไม่ว่าจะไปตดสินธุแลคดี ไปทำสงครามหรือไปตั้งเมืองถ้าไม่เรียกไม่ให้เข้ามา การห้ามเข้าพระนครก่อนได้รับอนุญาตนี้รวมไปถึงเจ้าประเทศราชทั้งหลายด้วย

นอกจากห้ามผู้ไปราชการหัวเมืองเข้าพระนครโดยพลการแล้ว ยังมีข้อห้ามอื่นๆ ที่น่าสนใจอีก 3 ประการคือ

ประการที่หนึ่ง ถ้าพระราชกุมารพระราชบุตรพระราชนัดดาเสด็จไปไหนผิดเวลาที่กำหนดไว้ผู้ติดตามต้องห้ามปราม ถ้ามีห้ามผู้ตามเสด็จต้องรับโทษเอง แม้กฎหมายข้อนี้เป็นการกำหนดโทษแก่ผู้รู้เห็นการกระทำอันผิดแล้วมิห้าม แต่กฎหมายข้อนี้ก็ถือเป็นมาตรการสำคัญอีกประการหนึ่งในการป้องกันมิให้เกิดการสมคบคิดในหมู่เจ้านายและขุนนางส่วนการห้ามราชบุตรนั้นน่าจะเพื่อป้องกันกรณีผู้สาว

ประการที่สอง เป็นพระราชกำหนดว่าถ้าพระมหากษัตริย์เรียกผู้ใดพบในที่ไรฐาน ถ้าผู้ใดถามห้ามมิให้บอก

ประการที่สาม ถ้าพระราชกุมารต้องโทษลูกขุนผู้ใดไปส่งไปเยี่ยมให้ของฝาก ผู้นั้นถือเป็นกบฏกฎหมายข้อนี้เป็นการป้องกันมิให้เกิดการสมคบคิดระหว่างเจ้านายและขุนนางเช่นกัน

สำหรับวิธีการป้องกันการสมคบคิดกันก่อนกบฏนอกจากใช้กฎหมายเป็นข้อบังคับดังกล่าวแล้วข้างต้น กษัตริย์ยังใช้วิธีให้มีผู้สอดแนมราชการรายงานเหตุอันไม่ปกติต่างๆ ด้วย สมัยที่มีหลักฐานยืนยันอย่างชัดเจนว่ากษัตริย์ทรงใช้จารบุรุษสอดแนมดูแลการเคลื่อนไหวและการทำงานของขุนนางคือสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์พาวน พลิตให้ข้อมูลที่นำเสนอว่าสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดให้คนสำคัญและขุนนางเฝ้าวันละ 3 ครั้งโดยในช่วงบ่ายพระองค์จะทรงปรึกษาราชการกับพวกที่ปรึกษาลับและคนที่สำคัญที่สุด ส่วนชั่วชีวิตแล้วถึงแม้สมเด็จพระนารายณ์จะเก็บตัวอยู่ในวังแต่พระองค์ทรงมีคนสอดแนมอยู่ภายนอก ถ้าพระองค์พบว่ามีผู้ปิดบังข้อความสำคัญไว้จะทรงลงโทษอย่างรุนแรง ส่วนลา ลูแบร์เล่าว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงแต่งสายลับไว้เป็นอันมากและทรง

¹² กฎหมายนี้ออกซ้ำอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แม้เนื้อความไม่เหมือนกันทั้งหมดแต่ใจความใกล้เคียงกัน โดยว่า “อนึ่งมีกฎให้ไว้ว่า เจ้าพญาแลพญาพระหลวงขุนหมื่นจะไปแห่งใดๆ ก็ดี ให้มีสัตโตน คนใช้รู้เห็นไปมาด้วย ถ้าแลมีกิจธุระสุขทุกข์ใช้ขอบทำบุญฟังธรรม มิได้เป็นญาติพี่น้องกันอย่าให้ไปมาหาสู่กัน ขึ้นเหล่านเฝ้าเรือนตึกจวนที่สังกัดทั้งปวงนั้น ถ้าสัตโตนคนใช้รู้เห็นให้เอามาว่าแก้มหาตไทยกระลาโหม ณ ศาลาลูกขุน จึงคุมตัวสัตโตนผู้นั้น ถ้าแลมีฟังไปมาหาสู่กันให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย จะเอาตัวเป็นโทษ แลสัตโตน คนใช้รู้เห็นแล้ว มีเอามาว่ากล่าวจะเอาเป็นโทษด้วย กฎให้ไว้ ณ วัน ๕ + ๗ คำจุลศักราช ๑๐๔๕ มีนฤ เบนยุค” (ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3 2529 : 74

แยกกันไล่เรียงเอาทีละคน บางทีก็ทรงส่งขุนนางคนสนิทมากกว่าหนึ่งคนไปซักถามบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องที่พระองค์มีพระราชประสงค์จะทราบ (ฟาน ฟลีต 2546 : 20 ; ชัวซีย์ 2516 : 561-562 ; ลา ลูแบร์ 2510 : 461) นอกจากใช้ผู้สอดแนมแล้ว สมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ยังใช้วิธีการสับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางบ่อยๆ เพื่อให้ขุนนางสามารถส่งสมอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจขึ้นท้าทายกษัตริย์ได้ ฟาน ฟลีตให้ข้อมูลว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงโยกย้ายสับเปลี่ยนขุนนางบ่อยๆ จากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่งทุกๆ 4-8 เดือน คำกล่าวของฟาน ฟลีตอาจเกินจริงไปบ้าง แต่ทั้งนี้ก็มีหลักฐานยืนยันว่าในปี พ.ศ. 2179 (ค.ศ. 1636) สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางสำคัญครั้งใหญ่ คือ ออกญาวังเป็นออกญาพิษณุโลก ออกญาพลเทพไปเป็นออกญาวังออกญากำแพงเพชรเป็นออกญาพลเทพ ออกญาจักรีเป็นออกญากำแพงเพชร ออกญากลาโหมเป็นออกญาจักรี ออกญามราชเป็นออกญากลาโหม และออกญาศรีสงครามเป็นออกญามราช (ฟาน ฟลีต 2546 : 94 ; Dhiravat na Pombejra 1984 : 188-189) ส่วนสมัยสมเด็จพระนารายณ์แม้จะไม่ได้สับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางบ่อยๆ แต่พระองค์ก็เลือกที่จะใช้ขุนนางต่างตัวที่เป็นผู้ชำนาญการพิเศษมากกว่าขุนนางไทย

ส่วนวิธีการป้องกันเจ้าเมืองไม่ให้คิดและการกบฏราชสำนักใช้วิธีตั้งยกกระบัตรไปทำหน้าที่ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ

1.2 การระแวดระวังความปลอดภัยยามที่กษัตริย์ทรงประกอบพระราชกิจต่าง ๆ

กฎหมายเฝ้าระวังความปลอดภัยมีความหลายตอนกล่าวถึงสิ่งที่ลูกขุนพึงกระทำเพื่อรักษาความปลอดภัยให้กับพระมหากษัตริย์ยามที่ทรงประกอบพระราชกิจต่างๆ บทบัญญัติเหล่านั้นแม้มีจุดหมายเพื่อให้เหล่าลูกขุนทราบถึงหน้าที่อันพึงปฏิบัติของตนเอง แต่ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นถึงความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อบุคคลอยู่รายรอบพระองค์ไม่ว่าจะเป็นพระราชบุตร ขุนนาง ข้าราชการหรือประชาชนทั่วไป ยิ่งสาระของกฎหมายเน้นเรื่องการพยายามรักษาความปลอดภัย

มากเท่าไรก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นความหวาดระแวงมากขึ้นเท่านั้น สำหรับการระแวดระวังความปลอดภัยให้กับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในกฎหมายเฝ้าระวังบาลมี เช่น

1.2.1 การระแวดระวังความปลอดภัยยามเสด็จพระราชดำเนินไปในที่ต่างๆ

ด้วยความหวาดระแวงว่าจะถูกลอบทำร้ายกฎหมายเฝ้าระวังบาลจึงมีข้อกำหนดอย่างเข้มงวดว่าผู้ตามเสด็จต้องปฏิบัติเช่นไรเพื่อรักษาความปลอดภัยให้องค์พระมหากษัตริย์ ในกรณีที่เสด็จทางชลมารคขณะที่เสด็จอยู่บนเรือนั้นมีเรื่องอื่นจะเข้ามาที่เรือพระที่นั่งด้วยจุดประสงค์ใดก็ตาม ผู้ตามเสด็จต้องคอยกันหรือไล่ให้ออกไป ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์เห็นและโปรดฯ ให้เข้ามาได้ แต่การเข้ามานั้นห้ามมิให้เข้ามาด้วยเรือตนเองต้องมีเรืออื่นรับเข้ามาและมีให้เข้าถึงตัวกษัตริย์ ทั้งนี้แม้แต่พระโอรสก็ไม่ยกเว้น (อันที่จริงยังเป็นเรือพระโอรสควรต้องระวังมากเพราะพระโอรสอาจสมคบคิดกับขุนนางแย่งชิงราชบัลลังก์ กษัตริย์จึงต้องนำมาตรการทางกฎหมายมาใช้เพื่อป้องกันพระองค์เอง) ผู้ตามเสด็จคนใดละเว้นไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดนี้มีโทษถึงตาย

“อนึ่ง ถ้าเสด็จหนเรือ ผู้บันดาแห่ขุนตาดขุนเรือ แลเรือปะตูเรือตั้งแนมกันประทับอยู่ก็ดี ไปมาก็ดี แลเรือผู้ร้ายคือกระบถโจรมาเล่าบ่าก็ดี แลถวายของถวายฎีกาก็ดี แลเข้ามาในประตุมหาดไทประตุนตาด ประตูดารวจ ถึงเรือตั้งเรือกันให้โบกผ้า ถ้ามีฟังให้คว่างด้วยอิดด้วยไม้ด้วยดาบ ถ้ามีฟังให้วายน้ำยุตเอาเรือออกมา ถ้าทอดพระเนตรเห็นแลตรัสเรียกเข้าไปใช้ ให้เอาเรือใช้รับ ถ้าแลผู้ใดเข้าไป แลมิได้ห้ามหนั้นโทษขุนตาดขุนเรือ ตำรวจในพันคอรับเรือน”

“อนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าก็ดี พระราชกุมารก็ดี มีกิจแลเข้ามาในเรือประตู่ใช้ ให้เรือประตู่โบกผ้า ถ้ามีฟังให้คว่างด้วยอิดด้วยไม้หัวตาย ถ้ามีฟัง

ให้ฟังด้วยหอก ถ้าทอดพระเนตรเห็น
ตรัสเรียก ให้เข้ามาใช้ให้เอาเรือประทับ
อย่าให้เข้ามาด้วยเรือเอง ครั้นมาถึงให้
อยู่แต่แคมเรือ ให้ขุนตำรวจนั่งกลางกัน
อยู่ ถ้ามีทำตามโทษถึงตาย” (วินัย
พงศ์ศรีเพียร 2548 : 89, 90)

นอกจากข้อกำหนดเรื่องข้อพึงปฏิบัติยามมี
บุคคลเข้ามา ณ เรือพระที่นั่งโดยมิได้อนุญาตแล้ว
กฎหมายเถียรบาลยังกำหนดว่าถ้าเรือพระที่นั่งเจอลม
พายุใหญ่ควรทำอะไรเพื่อให้พระมหากษัตริย์
ปลอดภัย รวมทั้งกำหนดโทษผู้ตามเสด็จเมื่อเสด็จ
ไปเรือว่าถ้าไปทางลัดตามิทันเรือพระที่นั่งต้องโทษ
พันคอริบเรื่อนข้อกำหนดประการหลังนี้คงเกี่ยวพัน
กับพระมหากษัตริย์ใน 2 กรณี กรณีแรกเพื่อป้องกัน
รักษาความปลอดภัยให้กษัตริย์ กรณีที่สองคงเป็น
เรื่องเกี่ยวเนื่องกับการละทิ้งหน้าที่ในการตามเสด็จ

การรักษาความปลอดภัยเมื่อเสด็จทาง
สถลมารคหรือประพาสตามที่ต่างๆ ผู้ตามเสด็จต้อง
ตรวจสอบให้แน่ใจว่าสถานที่นั้นปลอดภัย ถ้าเสด็จไป
แล้วเกิดเหตุไม่คาดคิดขึ้น ผู้ตามเสด็จที่ทำการ
ตรวจสอบสถานที่ในเบื้องต้นต้องถูกลงโทษ

1.2.2 การระวังรักษาความปลอดภัย
เรื่องการเข้าเฝ้าและการถืออาวุธเข้ามาในวัง

พระมหากษัตริย์ระมัดระวังเรื่องคนเข้าเฝ้า
และการพกพาอาวุธของขุนนางเข้ามาในวังค่อนข้าง
มาก เรื่องการเข้าเฝ้านั้นกฎหมายเถียรบาลมีข้อกำหนด
ไว้กว้างๆ ว่าถ้าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ในท้องพระโรง
หรือพระราชสถานใดๆ ถ้ายังไม่เสด็จเข้ามิให้ผู้เข้า
เฝ้านั้นลุกก่อนและห้ามเจรจาให้มีเสียงดังในพระราช
สถาน แต่ในตำราหน้าที่ชาวที่ ตำราหน้าที่มหาดเล็ก
และตำราหน้าที่ตำรวจให้ข้อมูลที่น่าสนใจหลาย
ประการ และแต่ละประการก็สะท้อนให้เห็นถึงความ
หวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อผู้เข้าเฝ้าเป็น
อย่างดี เช่น ถ้าเสด็จออก ขุนนางเฝ้าที่พระลาน
เจ้ากรมปลัดกรมเฝ้าทูลละอองฯ ล้อมวงอยู่นอก
กำแพงนอกกระเนียดนอกแฉก เกณฑ์ให้หัวหมื่นตัว
สี่ตำรวจเลวรักษาประตูกำแพงแก้ว ประตูระเนียด

แฉกลับและชั้นใน เวลาค่ำให้ทนายคบเอาคบเข้าปักที่
ประตูกำแพงแก้ว ประตูระเนียด แฉกลับแล และ
หน้าฉานตามซ้ายขวา ถ้าให้หาผู้ใดเข้าไปเฝ้าผิดเวลา
ตั้งแต่คนหนึ่งขึ้นไปให้เจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เฝ้าเข้า
ไปเฝ้าด้วย ถ้ากรมพระวังบวรฯ เสด็จ มาเฝ้า ชาวที่
ต้องห้ามมิให้มหาดเล็กกรมพระราชวังบวรฯ หรือ
มหาดเล็กเจ้าต่างกรมเข้ามาในที่เข้าเฝ้าด้วย ส่วน
มหาดเล็กของพระมหากษัตริย์เมื่อเข้าเฝ้านั้นห้ามมิให้
เฝ้าใกล้พระที่นั่ง ขณะที่เดอะ แบลสว่าผู้เข้าเฝ้ากษัตริย์
ต้องเปลี่ยกายครั้งก่อนจากนั้นเฝ้าตรงคาดเข็มขัด
ขึ้นไปถึงศีรษะทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์
(ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา
กับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระยาตากสินมหาราช
2539 : 30, 37, 40-41 ; แบลส 2528 : 148)

เรื่องการพกอาวุธนอกจากทหารที่ทำหน้าที่
รักษาความปลอดภัยให้พระองค์แล้ว (เดอะ ชวชัย
2516 : 406-407) คนอื่นห้ามพกอาวุธเข้าวังข้อกำหนดนี้
คงเป็นที่รับรู้ทั่วกัน แม้แต่ชาวต่างชาติที่เข้ามาที่
อยุธยา ก็กล่าวไว้ทำนองเดียวกัน เช่น ลา ลูแบร์ ว่า
ใครจะถืออาวุธเข้าไปในวังไม่ได้ เดอะ แบลส ว่า
ธรรมเนียมขุนนางทั้งหลายเมื่อเข้าเขตพระราชฐาน
ถึงองค์พระที่นั่งที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินแล้ว
จะต้องวางอาวุธและผู้ติดตามของตัวไว้ภายนอกแล้ว
เข้าไปตามลำพัง (ลา ลูแบร์ 2510 : 430 ; แบลส
2528 : 58-59) ส่วนกฎหมายเถียรบาลมีข้อกำหนดที่
เข้มงวดเรื่องพระแสงของกษัตริย์อยู่ประการหนึ่ง
นั่นคือมหาดเล็กเท่านั้นที่มีสิทธิรับพระแสงจาก
กษัตริย์ คนอื่นโดยเฉพาะเจ้าต่างกรมไม่มีสิทธิรับ ถ้า
รับโทษหนัก นอกจากนี้ยังกำหนดว่าถ้าถือพระแสง
ตามเสด็จห้ามถอดฝัก ถ้าถวายพระแสงให้อาคนไว้
ข้างตัวสันไว้ข้างองค์ ข้อกำหนดเหล่านี้ออกมาเพื่อ
ป้องกันอันตรายให้กษัตริย์เป็นหลัก

เช่นเดียวกับกฎข้อห้ามทั้งหลายแม้จะพยายาม
ระมัดระวังอย่างเข้มงวด การละเมิดกฎก็ยังมีให้เห็น
เรื่องการห้ามนำอาวุธเข้าวังนั้นก็เช่นกันในสถานการณ์
ปกติการบังคับใช้กฎหมายอาจเป็นไปได้เป็นอย่างดี
แต่ในสถานการณ์ที่ไม่ปกติเช่นช่วง
ผลัดเปลี่ยนแผ่นดินความหุลหุลของกฎหมายก็มี

ให้เห็น ยิ่งถ้าผู้คิดช่วงชิงราชบัลลังก์เป็นผู้มีกำลังและอำนาจในราชสำนัก ด้วยเหตุนี้ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ออกญาศรีวรวงศ์จึงสามารถลอบนำทหารเข้ามาไว้ในพระราชวัง 4,000 คน ส่วนออกญาเสนาภิมุขพรรคพวกออกญาศรีวรวงศ์ก็ลอบนำทหารญี่ปุ่นเข้ามาในวังเป็นจำนวนมาก ข้อมูลเรื่องจำนวนทหารของ ฟาน ฟลิต นี้อาจเกินเลยไปบ้างแต่อย่างน้อยเอกสารนี้ก็บอกให้รู้ว่าในสมัยนี้มีการละเมิดกฎหมายเกิดขึ้น เหตุการณ์ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็คล้ายคลึงกันแต่เหตุนี้เกิดขึ้นที่พระราชวังที่ลพบุรี นั่นคือ หลวงสรศักดิ์ (หรือสมเด็จพระเจ้าเสือในเวลาต่อมา) กับพรรคพวกลักลอบนำอาวุธเข้าไปในวังและใช้อาวุธนั้นข่มขู่บรรดาขุนนางที่ประชุมกันอยู่ ณ ตึกพระเจ้าเหาให้ร่วมมือกับตนเองและพระเพทราชาผู้เป็นบิดา (ฟาน ฟลิต 2546 : 260-261 ; พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 2505 : 113-115)

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายใน

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายในมีข้อมูลหรือหลักฐานกล่าวถึงไว้ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับฝ่ายหน้า อันที่จริงแม้แต่เรื่องราวของฝ่ายในก็มีข้อมูลค่อนข้างจำกัด ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับฝ่ายในแบ่งได้ 2 ประการใหญ่ๆ คือความสัมพันธ์แบบหัวหน้าครอบครัวที่พระมหากษัตริย์มีต่อพระภรรยาเจ้า พระสนม พระราชธิดาและบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นหญิง และความสัมพันธ์แบบนายที่มีต่อข้าราชการที่เป็นสตรีและนักเทศน์ชั้นที่

โดยทั่วไปแล้วสตรีฝ่ายในไม่ค่อยมีโอกาสออกไปนอกพระราชวังมากนักยกเว้นตามเสด็จพระมหากษัตริย์ไปในงานพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐิน (ทั้งทางบกและทางน้ำ) และไปพระพุทธบาทการตามเสด็จประการหลังนี้มีขึ้นหลังได้พบรอยพระพุทธบาทในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้วข้อห้ามเรื่องมิให้สตรีฝ่ายในออกไปนอกวังนี้ปรากฏในกฎหมายเทียรบาลด้วย แต่ข้อห้ามในกฎหมายเทียรบาลกินความไปถึงพระราชกุมารและอาณาบริเวณที่ห้าม

ออกไปกินถึงนอกขนอนนอกด่าน แน่นนอนว่าข้อห้ามพระราชกุมารคงเพื่อป้องกันการไปสมคบคิดกับขุนนางหัวเมืองและเข้ามาก่อการกบฏ ส่วนการห้ามฝ่ายในจุดมุ่งหมายหลักน่าจะอยู่ที่กรณี ขุ้สาวเป็นสำคัญ แต่ทั้งนี้ประเด็นเรื่องความระแวงทางการเมืองก็มีอาจมองข้ามได้เช่นกัน ข้อห้ามในกฎหมายเทียรบาลดังกล่าวนี้คือ “อนึ่ง พระราชกุมาร พระราชบุตร นักเทศน์ที่ จำในเรือนค่อมเตี้ย ออกไปนอกขนอนนอกด่าน ผิดอาชญาการ” (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2548 : 137) ส่วนชาวต่างชาติที่เข้ามาที่อยู่อยุธยาเช่น ลา ลูแบร์ ก็ให้ข้อสังเกตไปในทางเดียวกันว่าผู้หญิงในวังจะออกไปไหนไม่ได้เลยนอกจากตามเสด็จพระราชดำเนิน แม้แต่พวกชั้นที่ก็เช่นกัน (ลา ลูแบร์ 2510 : 448) นอกจากไม่ค่อยได้เสด็จออกนอกพระราชฐานแล้ว บุรุษเพศก็ไม่มีสิทธิได้พบเห็นสตรีฝ่ายในเหล่านี้ ยกเว้นแต่พระมหากษัตริย์ พระราชโอรสที่ยังมิได้โสกันต์ เด็กชายที่มีอายุไม่เกิน 10 ปี และผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นการเฉพาะ (สำนักราชเลขาธิการ 2531 : 309) บุคคลที่กล่าวถึงหลังสุดนี้คงหมายรวมถึงพระสงฆ์ด้วย ถ้าจะกล่าวไปแล้วเมื่อเสด็จออกนอกวังไม่เพียงบุรุษเพศเท่านั้นที่ถูกห้ามมองเจ้านายฝ่ายใน แม้แต่ราษฎรทั่วไปที่เป็นหญิงก็ถูกห้ามเช่นกันคล้ายๆ กรณีห้ามมองกษัตริย์เวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน ข้อห้ามเรื่องห้ามพบปะบุรุษเพศหรือห้ามคนมองเจ้านายฝ่ายในที่ ชาวต่างชาติกล่าวถึงไว้แทบทุกคน ไม่ว่าจะเป็นฟาน ฟลิต ชวชีย์ แชรแอส และลา ลูแบร์

เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินสตรีฝ่ายในอาจไม่สู้จะมีความสำคัญมากนัก แต่ถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วสตรีเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในราชสำนักเนื่องจากเป็นผู้อยู่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ (Dhiravata Pombeyra 2001 : 44) ลา ลูแบร์ให้ข้อมูลว่าที่ห้องประทับของกษัตริย์นั้นเจ้าพนักงานที่แท้ล้วนเป็นสตรีทั้งสิ้นเป็นผู้แต่งที่พระบรรทม แต่งเครื่องพระกระยาหารทรงเครื่องและคอยบำเรอพระยุคลบาทเวลาเสวยผู้ขนส่งเครื่องโภชนาหารไปให้ผู้หญิงห้องเครื่องต้นก็เป็นชั้นที่ (ลา ลูแบร์ 2510 : 447) แม้ข้อมูลของลา ลูแบร์ จะไม่ถูกต้องทั้งหมดเนื่องจากมีพนักงานชาว

ที่พระบรรทม เบาะ ม่าน พรหม เสื้อ แต่งที่พระบรรทม ที่เสด็จ ออกเป็นชาย (ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อนุภาพ 2539 : 37) แต่ข้อมูลของเขาก็มีส่วนถูกต้องในการให้ภาพความสำคัญของข้าราชการฝ่ายในที่เป็นหญิงและชั้นที่ ส่วนบทบาทของเจ้านายฝ่ายในนั้นก็มิใช่น้อย ในพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงบทบาทของแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทรพระสนมเอกของสมเด็จพระชัยราชาธิราชที่ได้ช่วยประคองราชการแผ่นดินให้แก่สมเด็จพระยอดฟ้า พระโอรสแล้วคิดยกขุนวรรวงศาธิราชขึ้นว่าราชการแทน การนี้แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทรได้วางแผนกำจัดพระยามหาเสนาซึ่งไม่พอใจการกระทำของพระนาง รวมทั้งได้เห็นชอบกับขุนวรรวงศาธิราชในการสับเปลี่ยนขุนนางหัวเมืองเหนือ 7 หัวเมืองที่กระด้างกระเดื่องลงมาอยุธยาแล้วเปลี่ยนคนใหม่ขึ้นไปแทน (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3 2542 : 225-226) เพื่อสร้างเสถียรภาพให้กับการปกครองของพระนางและขุนวรรวงศาธิราช การกระทำและการวางแผนต่างๆ ของแม่อยู่หัวศรีสุดาจันทรเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระนางมีอำนาจและบทบาททางการเมืองมากพอควรทีเดียว และถ้าข้อมูลของแฟร์นันด์ มังเดซ ปินตู เรื่อง “พระมเหสี (แม่อยู่หัวศรีสุดาจันทร)” ซึ่งทรงมีสวาทสัมพันธ์กับพนักงานรักษาพระราชฐานในระหว่างที่พระองค์ (สมเด็จพระชัยราชาธิราช) มิได้ประทับในพระนคร ได้ถวายยาพิษในน้ำนม (ในที่นี้คงหมายถึงยาพิษ) ให้ทรงดื่มถึงโกหนึ่งเต็มๆ” (ปินโต 2526 : 67) เชื่อถือได้ (ที่กล่าวเช่นนี้เพราะฟาน ฟลิตให้ข้อมูลในทางตรงข้ามโดยว่าสมเด็จพระชัยราชาธิราชสิ้นพระชนม์เนื่องจากสาเหตุธรรมชาติ) ยิ่งแสดงให้เห็นว่าเจ้านายฝ่ายในมีบทบาทสำคัญทางการเมืองไม่แพ้เจ้านายฝ่ายหน้าเลยทีเดียว เพียงแต่บทบาทดังกล่าวมิให้เห็นไม่มากนัก¹³

บทบาทสำคัญของเจ้านายสตรีโดยเฉพาะผู้มีตำแหน่งสูงสุดคือ พระอัครมเหสีนั้นคงเป็นการดูแลความเรียบร้อยภายในราชสำนักและอาจทำหน้าที่ตัดสินกรณีพิพาทที่ไม่ร้ายแรงนักในหมู่ข้าราชการ ขอสันนิษฐานนี้พิจารณาจากข้อมูลของชาวต่างชาติเมื่อกล่าวถึงพระธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ว่าทรงทำอะไรบ้าง ชวชีย์และแชรแวงสให้ข้อมูลไว้ค่อนข้างสอดคล้องกันว่าพระธิดานั้นถือเคร่งในเรื่องมารยาทมาก แม้มีการกระทำผิดเพียงเล็กน้อยก็จะลงโทษอย่างค่อนข้างรุนแรง แชรแวงสว่าแม้นางสนองพระโอษฐ์ต่อกันก็จะสั่งโกนหัวทันที ส่วนชวชีย์ว่าถ้าภรรยาขุนนางผู้ใหญ่คนใดพูดมากเกินไปก็โปรดให้เอาเข็มเย็บปาก ถ้าผู้ใดพูดน้อยเอาแต่อ้างอิงก็โปรดให้ผ่าปากกว้างออกไปจรดใบหู ส่วนลา ลูแบร์ให้ข้อมูลว่าพระสนมองค์อื่นของสมเด็จพระนารายณ์ล้วนยำเกรงพระธิดาที่ทรงพระเกียรติเยี่ยงพระอัครมเหสี¹⁴ เมื่อมีคดีความเกิดขึ้นในหมู่พระสนม นางกำนัลและชั้นที่พระธิดาทำหน้าที่เป็นผู้ชำระตัดสิน (ชวชีย์ 2516 : 413 ; แชรแวงส 2506 : 231 ; ลา ลูแบร์ 2510 : 449) ข้อมูลของชาวต่างชาติเหล่านี้คงไม่ถูกต้องทั้งหมดเรื่องการลงโทษของพระธิดาจริงเท็จประการใดไม่อาจทราบได้แต่ก็สะท้อนให้เห็นอำนาจพระธิดาที่ทำหน้าที่ประหนึ่งพระอัครมเหสี ส่วนเรื่องการตัดสินคดีนั้นคงเป็นกรณีพิพาทเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่ชาววังด้วยกัน แต่ถ้ามองการพิพาทนั้นรุนแรง หรือเป็นการพิพาทที่เกิดกับคนที่เป็นสมนอก (คนที่ไม่ได้ขึ้นสังกัดกรมวัง) การตัดสินนั้นต้องส่งให้ศาลกรมวังพิจารณา และถ้าฝ่ายในต้องพระราชอาญาหนักเบากฎหมายเทียบบาลกำหนดว่าให้ส่งตัวแก่ “ทลวงฟันสนมหมื่นฟาด หมื่นโจม” (วินัยพงศ์ศรีเพียร 2548 : 174)

สำหรับพระราชกิจของพระธิดาที่ชวชีย์ให้ข้อมูลไว้คือ ทุกเช้า เย็นต้องเสด็จออกให้ท้าวนางนางใน และบรรดาภรรยาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่เข้าเฝ้า

¹³ ในจดหมายเหตุฟาน ฟลิตให้ข้อมูลเรื่องบทบาทเจ้านายสตรีฝ่ายในไว้อีกองค์หนึ่ง นั่นคือพระราชมารดาของสมเด็จพระเชษฐาธิราช โดยว่าพระนางไม่พอใจออกญาเกลาลาโหม (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ที่ให้ตำแหน่งสำคัญๆ ของบ้านเมืองแก่สมักรพรรคพวกของตนเอง จึงได้พยุหยาตราไปพระเจ้านัดดินเกิดความระแวงออกญาเกลาลาโหมที่ออกไปจัดงานปลงศพน้องชายและเผาอัฐิบิดา และว่าพระนางทรงปรึกษาหารือและคบคิดกับเหล่าศัตรูของออกญาเกลาลาโหม อย่างไรก็ดีข้อมูลดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับใดเลย (ฟาน ฟลิต 2546 : 287)

¹⁴ ดร.ธีรวิทย์ ณ ป้อมเพชร อธิบายว่าเอกสารของฝรั่งเศสเรียกกรมหลวงโยธาเทพพระธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ว่า “la Princesse – Reine” ซึ่งอาจแปลได้ว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้า (หญิง)มเหสี” หรือ “เจ้าหญิง-ราชินี”

โดยพระนางจะประทับบนพระบัลลังก์และให้สตรีเหล่านั้นหมอบเฝ้าอยู่กับพื้นห้องก้มหน้าทำนองเดียวกับที่สามีของตนเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน ข้อมูลของชัชชัยเรื่องนี้ที่น่าสนใจมากเพราะนี้อาจเป็นพระราชกิจของผู้เป็นอัครมเหสี กฎมณเฑียรบาลเองก็ให้ข้อมูลว่าพระอัครมเหสี “มีพระธำมรงค์ออกโรง” คือพระที่นั่งสำหรับออกว่าราชการ ส่วนข้อมูลของฟาน ฟลิตก็ว่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองพวกภรรยาของข้าราชการผู้ใหญ่คนสำคัญที่สุดไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่นอกวังของพระราชินี (พระอัครมเหสี) ได้เกิน 3 หรือ 4 วัน (ชัชชัย 2516 : 412-413 ; ฟาน ฟลิต 2546 : 29 ; วินัย พงศ์ศรีเพียร 2548 : 76) พระราชกิจเหล่านี้ผนวกกับการทำหน้าที่ดูแลความเรียบร้อยภายในพระราชสำนักแสดงให้เห็นว่าพระอัครมเหสีหรือเจ้านายฝ่ายในที่มีตำแหน่งสูงสุดมีบทบาทและอาจมีอำนาจมากกว่าที่คิด

แม้เจ้านายฝ่ายในจะมีบทบาทและอำนาจแต่ในฐานะที่เป็นบุคคลในครอบครัวของพระมหากษัตริย์สิ่งที่พระมหากษัตริย์พึงคาดหวังจากเจ้านายฝ่ายในที่มองเห็นได้จากกฎมณเฑียรบาลก็คือการรักษาพระเกียรติยศและจารีตประเพณี¹⁵ เช่นเดียวกับเหล่าข้าราชการบริพารฝ่ายในย่อมต้องปฏิบัติและประพฤติตัวให้ถูกต้องเหมาะสม ไม่กระทำการอันหลู่พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นนายเหนือหัว การกระทำอันถูกต้องและเป็นการรักษาพระเกียรติของพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลมี 2 ประการใหญ่คือ การไม่ประพฤติผิดในทางชู้สาวและการไม่ทำผิดกฎระเบียบข้อห้ามของพระราชวัง

1. การไม่ประพฤติผิดในทางชู้สาว

การไม่ประพฤติผิดในทางชู้สาวที่ยกตัวอย่างจากความในกฎมณเฑียรบาลมากล่าวในที่นี้พิจารณาจากความผิดที่ฝ่ายในสมยอมด้วยเป็นประการสำคัญสำหรับลำดับขั้นการประพฤติผิดในทางชู้สาวมี 3 ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนแรก ลอบเจรจา จับมือถือแขน เป็นแม่สื่อแม่ชัก และคบหากัน ทั้งที่ฝ่ายหญิงเต็มใจและไม่เต็มใจ โทษการทำผิดเบื้องต้นแรกนี้ไม่ใช่โทษตาย ยกเว้นกรณีการเป็นแม่สื่อแม่ชักนำหนังสือกาพย์โคลงจากข้างนอกเข้ามาในวัง จึงมีโทษถึงตาย

ขั้นตอนที่สอง การทำชู้กัน โทษการทำชู้กันนั้นจะรุนแรงกว่าการทำผิดขั้นตอนแรก ยิ่งถ้าผู้มีส่วนในความผิดนั้นเป็นชาวแม่พระสนมด้วยแล้วโทษถึงตายเลยทีเดียว แต่ถ้าผู้มีส่วนร่วมในการทำผิดนั้นเป็นสาวใช้นางกำนัลโทษเบาลงมาไม่ถึงตาย การทำชู้ที่ปรากฏในกฎมณเฑียรบาลมีทั้งที่คนข้างนอกเข้ามาทำชู้หรือการทำชู้กับคนข้างนอกและคนข้างในทำชู้กันเอง ที่น่าสนใจคือกฎมณเฑียรบาลกล่าวถึงคนที่เป็นหญิงเหมือนกันแต่ทำกิริยาของผู้ชายหญิงเป็น...

“อนึ่ง สนมกำนัลคบผู้หญิงหนึ่งกัน ทำดูจเป็นชู้เมียกันให้ลงโทษด้วยลวดหนัก ๕๐ ที่ ศักคอประจานรอบพระราชวัง ที่หนึ่งให้เอาเป็นชาวสติ ที่หนึ่งให้แก่พระเจ้าลูกเธอ หลานเธอ” (วินัย พงศ์ศรีเพียร 2548 : 135-136)

แม้กฎมณเฑียรบาลได้กำหนดโทษฝ่ายในโดยเฉพาะพระสนมที่ลักลอบทำชู้อันเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดการเสื่อมพระเกียรติยศไว้ถึงตาย กระนั้นก็ยังมีการทำผิดข้อห้ามดังกล่าว ลา ลูแบร์ ให้ข้อมูลที่ที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ในหมู่นารีราชบาทบริจาริกาของพระมหากษัตริย์สยาม มาตราจะตกอยู่ในที่แวดล้อมกวัดข้นมั่นคงสักเท่าไร นางที่นางก็ยังสบโอกาสที่จะมีชู้ชายจนได้” ส่วนวิธีการลงโทษการทำชู้นี้ ลา ลูแบร์ว่าในชั้นแรกก็ให้มาร่วมสังวาสกับหญิงที่ทำผิดแล้วจึงให้ประหารชีวิตเสีย และกล่าวต่อว่าเมื่อไม่กี่ปีมานี้ก็ทรงสั่งให้เสียดชีวิตคนหนึ่ง ถ้อยคำบอกเล่าของลา ลูแบร์เรื่องการลงโทษโดยให้เสียดชีวิตฝ่ายใน

¹⁵ ประเด็นแนะนำจากอาจารย์ ดร.ธีรวิทย์ ณ ป้อมเพชร

ที่มีชื่อนี้ชวนให้นึกถึงเรื่องเล่าของเดอะ แบลสที่ว่า พระสมณคนหนึ่งของสมเด็จพระนารายณ์ถูกลงโทษ โดยวิธีการให้เสียกินเนื่องจากการลักลอบมีชู้ เดอะ แบลสให้ข้อมูลว่าพระสมณคนนี้เป็นคนโปรดของพระเจ้าอยู่หัวและเป็นน้องสาวของพระเพทราชา นางได้ลอบมีความสัมพันธ์กับเจ้าฟ้าน้อย พระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์ พระสมณนางนี้เป็นหญิง มักมาก ในกามคุณ ก่อนเป็นชู้กับเจ้าฟ้าน้อยก็เคยประพฤติดูเสียหายจนเป็นที่รับรู้กันไปทั่วแม้แต่ในหมู่ราษฎร ด้วยเหตุที่นางหาข้ออ้างออกไปนอกวังหลวงว่าไปรักษาบาดแผลที่ขา (ที่นางทำขึ้นเอง) กับดาเนียล (Daniel Brochebourde) ศัลยแพทย์ของบริษัท VOC จากนั้นก็ลอบไปที่ค่ายโปรตุเกสทำพฤติกรรมไม่เหมาะสมไม่ระวังเนื้อระวังตัว เมื่อเรื่องที่นางและเจ้าฟ้าน้อยมีความสัมพันธ์กันถูกจับได้ นางถูกตัดสินโทษโดยให้เสียกิน ส่วนเจ้าฟ้าน้อยควรถูกสำเร็จโทษ แต่ด้วยคำขอร้องของพระชนิษฐภคินีของสมเด็จพระนารายณ์จึงถูกไต่ถามอย่างหนัก (ลา ลูแบร์ 2510 : 329 ; แบลส 2528 : 146-152)

กรณีนางสนมหม่อมห้ามลอบทำชู้ที่พบในราชสำนักพระเจ้าตากสินด้วยความในพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับพระหัตถเลขาให้ข้อมูลว่า วันจันทร์เดือนเจ็ด แรมหนึ่งค่ำ พ.ศ. 2312 (ค.ศ. 1769) หม่อมเจ้าอุบล บุตรกรมหมื่นเทพพิพิธ หม่อมเจ้าฉิมบุตรเจ้าฟ้าจิตที่ทรงเลี้ยงเป็นห้าม (นางห้าม) กับนางละคร 4 คน เป็นชู้กับฝรั่งมหาดเล็ก 2 คน พิจารณาเป็นสัตย์แล้วให้ฝ่ายนายเลิกละทำประจานอย่าให้ดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป แล้วตัดแขน ตัดศีรษะผ่าอกเสียทั้งชายหญิง เหตุที่เป็นชู้ที่พระราชพงศาวดารทั้ง 2 ฉบับไม่ได้ให้ไว้แต่มาปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีว่า หนูเข้ามาทูลพระวิสุตรจึงรับสั่งให้ชิตภูบาล ขาญภูเบศร์ ฝรั่งคนโปรดทั้งคู่มาไล่จับหนูใต้ที่เสวย เจ้าประทุม (บุตรกรมพระราชวังที่โปรดให้เลี้ยง เป็นห้าม) เป็นผู้ทูลว่าฝรั่งเป็นชู้กับหม่อมห้ามทั้ง 2 พร้อมกับนางรำ 4 คน จดหมายเหตุฉบับนี้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าเมื่อรับสั่งตามหม่อมอุบลไม่รับแต่หม่อมฉิมรับจึงโปรดฯ ให้เขียนเอาน้ำเกลือ

รด ทำประจานด้วยแสนสาหัส ประหารชีวิตผ่าอกเอาเกลือทา ตัดมือตัดเท้า กรณีนางห้ามมีชู้ที่เกิดในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินที่ปรากฏในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีอีกเรื่องหนึ่งคือ นางห้ามประสูติเจ้าแล้วทรงสงสัยว่าเรียกหนเดียวไม่น่าใช้ลูกของท่าน จึงรับสั่งให้หาภรรยาขุนนางเข้าไปถาม ได้พยานมาคนหนึ่งว่าท่านไปหาหนเดียวมีบุตรจึงถามนางห้ามว่าท้องกับใคร นางว่าท้องกับเจ๊ก จึงโปรดฯ ให้เขียนสันชีวิต ส่วนลูก (ต้นฉบับว่าเจ๊ก/บางฉบับว่าเจ้าเล็ก) สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระอัยกาเอาไปเลี้ยงไว้ (ประชุมพงศาวดาร ฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3 2542 : 490 ; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 2505 : 325 ; จดหมายเหตุความทรงจำ กรมหลวง นรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5 2516 : 3, 5)

ความผิดอีกกรณีหนึ่งแม้ไม่ใช้การทำชู้แต่นางสนมหรือเจ้าจอมจะต้องโทษประหารชีวิตคือ การทำเสน่ห์เพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวหลง การทำผิดเรื่องนี้มีกล่าวถึงในพระราชพงศาวดาร 2 ครั้ง ครั้งแรกเกิดสมัยสมเด็จพระเจ้าเสือ พระองค์รัตนซึ่งเป็นพระสนมเอกที่ทรงโปรดปรานมากให้หาหมอทำเสน่ห์เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเสนาหา รักใคร่ลุ่มหลง ความเรื่องนี้ทาสในเรือนรู้จึงแจ้งเหตุแก่ท้าวนางผู้ใหญ่ เอาเหตุขึ้นกราบทูล จึงทรงเรียกพระองค์รัตนและหมอทำเสน่ห์มาไล่เลี้ยงสืบสาว ครั้นทราบความแล้วก็ให้ลงโทษพระองค์รัตน หมอทำเสน่ห์ พ่อพระองค์รัตนถึงสันชีวิต ครั้งที่ 2 เกิดสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยเจ้าจอมทองดีอยู่งานในพระราชวังหลวงกับพรรคพวก 4 คน ได้หาหมอมาทำเสน่ห์เพื่อให้พระเจ้าอยู่หัวโปรดปราน ทาสในเรือนรู้เรื่องจึงมาแจ้งให้ท้าวนางผู้ใหญ่ จึงนำความขึ้นกราบทูล เมื่อพิจารณาได้ความแล้วจึงโปรดฯ ให้เอาตัวเจ้าจอมทองดีพรรคพวกและหมอทำเสน่ห์ไปประหารชีวิต ณ วัดตะเคียน (พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2 2505 : 180-181, 459-460)

ขั้นตอนที่สาม การลอบหนีตามกัน

2. การไม่ทำผิดกฎระเบียบข้อห้ามของพระราชวัง

พระราชวังหลวงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นสถานที่หวงห้าม มิใช่คนทุกคนจะเข้ามาในเขตพระราชวังได้ ส่วนพระราชฐานฝ่ายในก็ยังเป็นพื้นที่เฉพาะเป็นที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถของพระมหากษัตริย์ บุคคลที่เข้ามาได้นอกจากผู้ได้รับอนุญาตเป็นพิเศษแล้ว (กลุ่มบุคคลที่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปในพระราชฐานฝ่ายในกล่าวไว้แล้วข้างต้น) คือกลุ่มข้าทูลละอองที่ทำงานรับใช้ฝ่ายในซึ่งเมื่อเข้ามาแล้วต้องปฏิบัติตามให้ถูกต้องไม่ทำผิดกฎเกณฑ์ ข้อห้ามของวัง กฎเกณฑ์ยารบาลกำหนดกฎข้อห้ามที่ฝ่ายในมิพึงกระทำไว้ดังนี้ ห้ามหักแผ่นแหวกม่าน แหวกรั้ว ห้ามนำเหล้าเข้าวัง ห้ามหนีออกจากวัง หรือออกจากวังโดยไม่บอกกล่าว (ข้อห้ามนี้จะเจาะจงไปที่พระสนม ส่วนผู้ช่วยเหลือมีโทษเช่นกัน) ห้ามล่วงที่และเมื่อเข้าเฝ้าห้ามล่วงพระที่นั่ง ห้ามวิวาท ต่ำเถียงกันในวังรวมทั้งห้ามกระทำการใดๆ ซึ่งเป็นเหตุให้โลหิตตกในวังอันจะพาให้เกิดเสนียดจัญไรในพระนคร

เท่าที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่ากฎเกณฑ์ยารบาลได้กำหนดข้อห้ามต่างๆ ไว้อย่างค่อนข้างละเอียด ทั้งนี้เพื่อให้เหล่าข้าราชการฝ่ายในไม่ประพฤติดังปฏิบัติตนในทางที่ไม่เหมาะสมไม่ควรอันจะนำมาซึ่งความเสื่อมพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์

ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับลูกขุนข้าทูลละอองเท่าที่กล่าวมาข้างต้นเป็นความ

สัมพันธ์ที่มองจากองค์พระมหากษัตริย์ลงมา ดังนั้นจึงเห็นภาพความหวาดระแวงที่พระมหากษัตริย์มีต่อบุคคลที่อยู่รอบข้างตั้งแต่พระราชโอรสลงมาถึงขุนนางข้าราชการระดับต่างๆ ความหวาดระแวงดังกล่าวเป็นเหตุให้ต้องออกกฎหมายข้อบังคับต่างๆ ให้ผู้คนต้องปฏิบัติตามทั้งเพื่อสร้างความปลอดภัยให้องค์พระมหากษัตริย์เอง ตั้งแต่ข้อปฏิบัติข้อห้ามไม่ให้ขุนนางข้าราชการ เจ้าเมือง พระราชกุมารไปมาหาสู่กัน ห้ามแม่ทัพนายกองกลับเข้าพระนครก่อนมีพระราชโองการหมายเรียกไปจนถึงขณะเสด็จพระราชดำเนิน ห้ามผู้คนรวมถึงพระราชโอรสเข้ามาเฝ้าก่อนได้รับพระบรมราชานุญาต การเสด็จไปไหนมาไหนต้องมีการ จุกช่องล้อมวงระวังความปลอดภัย เป็นต้น ในส่วนฝ่ายในแม้ความหวาดระแวงเรื่องการแย่งชิงราชสมบัติ ไม่ปรากฏชัด แต่เห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงคาดหวังให้เจ้านายฝ่ายในรักษาพระเกียรติยศและจารีตประเพณีโดยไม่กระทำการอันหลู่พระเกียรติยศของพระองค์ ฉะนั้นกฎเกณฑ์ยารบาลจึงเป็นกฎหรือข้อกำหนดที่พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ผู้น้อยต้องเรียนรู้เพื่อจะได้ประพฤติตนให้ถูกต้องไม่มีความผิดในพระเจ้าแผ่นดิน (รวมเรื่องราวราชาภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วย ยศเจ้า 2546 : 76-77)

บรรณานุกรม

- จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ 5. (2516). กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.
- จักรกฤษณ์ อุทโย. (2546). “พระบรมมหาราชวัง: การบริหารงานยุติธรรมและการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยโบราณ.” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทางวิชาการเรื่อง กฎหมายตราสามดวง : แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ 2. 3-4 ตุลาคม ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร.
- ชัยชัย, เดอ. (2516). จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยาม ในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- แซรวาส, นิโกลาส์. (2506). ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า.
- ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. (2539). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร. (2538). กบฏเจ้าท่าทราย : กบฏนอกพระราชพงศาวดาร. โลกประวัติศาสตร์ 1 (1) : 9-13.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มติชน.
- แบส, เดอะ. (2528). บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอะแบสเกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของ
ก้องสตันซ์ ฟอลคอน เอกอัครมหาเสนาบดีแห่งพระนารายณ์, พระเจ้ากรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.
โกมลบุตร. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3. (2542). กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร.
- ปินโต, แฟร์นันด์ มังเดช. (2526). การท่องเที่ยวผจญภัยของแฟร์นันด์ มังเดช ปินโต ค.ศ. 1537-1558.
แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2. (2505). พระนคร: โอเดียนสโตร์.
- ฟาน ฟลิต. (2546). รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลีต). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. (2529). ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ 1 จุลศักราช 1166 พิมพ์
ตามฉบับหลวง ตรา ๓ ดวง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์. 3 เล่ม.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. (2536). ขุนนางอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รวมเรื่องราวราชภิเษก ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม พระราชานุกิจ และอธิบายว่าด้วยยศเจ้า. (2546).
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โปรดักส์. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลอากาศตรีจ้านง
สุสราคม่าลัย 13 ธันวาคม).
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540. (2541). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- รายงานการประชุมคณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง ครั้งที่ 11/2547 วันศุกร์ที่ 2 กรกฎาคม
2547 ณ ห้องประชุม 1 ราชบัณฑิตยสถาน.
- ลา ลูแบร์, เดอ. (2510). จดหมายเหตุลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร:
ก้าวหน้า.
- แลงกาต์, ร. (2526). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. เล่ม 1. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และวิมลย์ พงศ์พิณตานนท์,
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. (2548). กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย
เมธีวิจัยอาวุโส สกว. กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก.
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2523). ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย. กรุงเทพฯ:
บรรณกิจ.
- สำนักราชเลขาธิการ. (2531). สถาปัตยกรรมพระบรม มหาราชวัง เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ.
- Dhiravat na Pombejra. (1984). **A political history of Siam under the Prasatthong Dynasty 1629-1688.**
Ph.D. thesis, School of Oriental and African Studies, University of London.
- Dhiravat na Pombejra. (2001). **Siamese court life in the seventeenth century as depicted in
European sources.** Bangkok: Faculty of Arts Chulalongkorn University International Series No.1.

